

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.01>

RĪGAS MONETĀRĀ VĒSTURE POLIJAS–LIETUVAS KUNDZĪBAS LAIKĀ (1581–1621)*

Viktors Dāboliņš

Mg. art., doktora grāda pretendents Tartu Universitātē; jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks, Tartu Universitātē; zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

Zinātniskās intereses: numismātika, agro jauno laiku vēsture, ekonomikas vēsture.

Pēc tam, kad Baltijas jūras lielvalstis savā starpā bija sadalījušas kādreizējās Livonijas zemes, 1581. gadā Polijas–Lietuvas karalis Stefans Batorijs ieguva Rīgu – Livonijas metropoli un pēdējo suverēno veidojumu Baltijas jūras austrumu piekrastē. Rīga kļuva par Pārdaugavas hercogistes¹ administratīvās un tirdznieciskās dzīves centru un vienīgo naudas emitentu. Balstoties Rīgas naudas kaltuves rakstītajos avotos, rakstā tiek aplūkotas svarīgākās izmaiņas Rīgas monetārajā politikā un ekonomikā, kas bija saistītas ar integrāciju Žečpospolitās² monetārajā savienībā un aktuālajām ekonomiski politiskajām norisēm. Rīgas monetārajā vēsturē tas bija lielu iespēju un pārbaudījumu laiks, ko vislabāk raksturo Rīgas šiliņu un trīsgrašu ekspansija skaidras naudas norēķinu tirgū, Žečpospolitās monetārais partikulārisms, inflācijas pieaugums un karadarbības atsākšanās reģionā 1600. gadā.

Atslēgas vārdi: Rīga, Žečpospolitā, Pārdaugavas hercogiste, numismātika, Rīgas naudas kaltnes.

IEVADS

Latvijas monetārajā vēsturē poļu-lietuviešu valdīšanas laiks uzskatāms par nozīmīgu robežšķirtni, kas iezīmēja pāreju no vairāk nekā trīs simt gadus pastāvošas kārtības vietējā naudas sistēmā uz

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Individa, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” ietvaros.

poļu maksāšanas līdzekļiem un apgrozības noteikumiem.³ Jauno naudas vienību kalšanas hronoloģijai, kā arī izskatam un apgrozībai tradicionāli visvairāk pievērsušies poļu numismāti un kolekcionāri.⁴ Vēl pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados Rīgas monētu kaltuve un monētas vienlaicīgi saistīja vairāku poļu numismātu uzmanību.⁵ Ar dažādām sekmēm t. s. poļu laiku numismātikai savulaik pievērsās trimdas vēsturnieki Edgars Dunsdorfs (1904–2002) un Aleksandrs Platbārzdīs (1899–1975),⁶ tiesa, viņu intelektuālo jaudu un iespējas ierobežoja rakstīto avotu trūkums, tikmēr šaipus dzelzs priekšskaram retais latviešu numismāts nodevās rakstīto avotu studijām.⁷ Runājot par mūsdienām, nemainīgi aktīvi Latvijā un ārpus tās robežām strādā privātie kolekcionāri, kuri turpina papildināt numismātisko zināšanu bāzi ar jauniem monētu tipiem.⁸ 2020. gada vasarā dienas gaismu ieraudzīja poļu numismāta Darjuša Marzentas (*Dariusz Marzeta*) sastādītais Rīgas šiliņu katalogs, kas ir pirmais speciālais izdevums par kādu no Rīgā kaltām monētām.⁹ Aizvadītajos gados klajā nākuši Jageļoņu dinastijas (1386–1572) valdīšanas laikā kalto zelta monētu un trīspelheru katalogi, kur atrodama informācija arī par Rīgas monētām.¹⁰ Pētnieciskajā laukā pašreiz dominē Baltijas valstu numismāti. Baltijas mērogā nepārspēts ir 2009. gadā iznākušais Latvijas monētu depozītu katalogs, kurā apkopotas ziņas arī par 38 Žečpospolitais laikā noglabātiem depozītiem, to topogrāfiju, izcelsmi un sastāvu.¹¹ Atskaitot vēl dažas publikācijas,¹² Latvijas monetārajā vēsturē periods pēc Livonijas sabrukuma un Rīgas pievienošanās Žečpospolitai ir drīzāk ieskicēts, nevis ierakstīts. Galvenās problēmas ir saistītas ar trūcīgo faktoloģisko bāzi un valodu barjeru, kas attur no padziļinātām rakstīto avotu studijām. Tāpat, kā norāda kolēģi, “trūkst publikāciju gan par atsevišķiem depozītiem, gan par šiem atradumiem kopumā”.¹³ Bēdīgo izpētes stāvokli daļēji atsver ciešā profesionālā saikne ar Baltijas valstu zinātniekiem, kas dod stimulu jauniem atklājumiem arī nākotnē. Igaunų kolēģu 2018. gadā izdotā kolektīvā monogrāfija “No sestercijiem līdz centiem: 2000 gadu naudai Igaunijā” nāk klajā ar detalizētu Rīgas monētu proves izmaiņu hronoloģiju.¹⁴ Ar lielām cerībām uz jomas tālāko attīstību var gaidīt topošo Lietuvas naudas vēstures tulkojumu angļu valodā, kas iznāk šogad, un tāpat Tallinas Universitātes numismātikas kolekcijas glabātāja Mauri

Kiudso (*Mauri Kiudsoo*) sagatavoto Igaunijas monētu depozītu katalogu.

Šajā rakstā tiek prezentētas atziņas no topošās doktora disertācijas, kurā galvenokārt analizētas ar Rīgas monētu kaltuvi saistītas rakstīto avotu liecības no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) krājumiem. Izpētes gaitā apziņātie materiāli ļauj ieviest tādu faktu un notikumu bagātību, ar kādu var lepoties retā Žečpospolitas monētu kaltuves vēsture. Iegūti un aprēķināti dažādi Rīgas naudas kalšanas kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji – pārkaltā tīrā sudraba masa un izkalto šiliņu masa, monētu proves un sudraba cenas izmaiņas, pilsētas ienākumi no monētu kalšanas (*Schlagschatz*). Datu sērijas ļauj pārvarēt līdzšinējo statistisko monetārās vēstures izpratni, ko veidoja atsevišķi rādītāji, un piešķirt t. s. poļu laikiem vairāk dinamisma un lielāku saikni ar laikmeta norisēm. No avotu saglabātības viedokļa kompleksa Rīgas monetārās situācijas rekonstrukcija iespējama par laika posmu no 1598. līdz 1621. gadam. Senākie gadi ir daudz problemātiskāki, līdz ar to lielāku nozīmi iegūst monētu depozītu sastāva analīze. Mūsu rīcībā ir pietiekami plaša jaunas informācijas bāze un metožu arsenāls,¹⁵ lai detalizētāk skaidrotu Rīgas monetāro vēsturi Polijas–Lietuvas kundzības laikā.

Aplūkojamais laika posms gandrīz precīzi iekļaujas Žečpospolitas monetārās vēstures periodā, ko nosprauž gadskaitļi: 1579./1580. un 1622./1623.¹⁶ Tas bija dramatisks pārmaiņu pilns laiks, kurā kaltuves piedzīvoja gan neredzētu uzplaukumu, gan strauju lejupslīdi. Aptuvenās hronoloģiskās robežas starp šiem procesiem novelk 1601. un 1604. gada notikumi: pirmkārt, 1601. gada masveidīgā kaltuvju slēgšana un, otrkārt, 1604. gada Varšavas monetārās komisijas lēmumi, kas bija saistoši visām Žečpospolitas kaltuvēm, to skaitā arī Rīgai. Rīgas monetārā vēsture šķietami nepakļaujas šim hronoloģiskajam dalījumam, jo kaltuves darbība tā arī netika apturēta un varētu pat teikt, ka tā uzplauka. Un tomēr, sekojot monetārās vēstures attīstības gaitai Pārdaugavas hercogistē, novērojama monetāro procesu sinhronizēšanās ar pārējām kopvalsts teritorijām, ko acīmredzami ietekmēja poļu-zviedru kara sākšanās 1600. gadā.

MIERA LAIKI RĪGĀ (1581–1600)

Rīgas miermīlīgā padošanās bija pamats tam, lai pilsēta saglabātu gandrīz visas iepriekšējo senjoru laikā piešķirtās tiesības un privilēģijas, kas tika apstiprinātas 1581. gada 14. janvārī starp abām pusēm noslēgtajā Drohičinas miera līgumā.¹⁷ Polijas–Lietuvas karalis Stefans Batorijs (1576–1586) atļāva Rīgai arī turpmāk kalt zelta un sudraba monētas, taču atbilstoši Polijas un Lietuvas naudas kalšanas standartiem. Pilsētai pienācās arī ienākumi no monētu kalšanas. Simbolizējot Rīgas pakļautību Polijas–Lietuvas kronim, monētas vienā pusē bija jāliek Žečpospolitas ģerbonis vai monarha portrets.¹⁸ Privilēģijā bija formulēti tikai būtiskākie monētu kalšanas un maiņas nosacījumi. Reaģējot uz aktuālajām norisēm vai izmaiņām monetārajā tirgū, tika izdoti jauni vai papildināti esošie monētu kalšanas un apgrozības noteikumi. Pirmās izmaiņas Rīgu sasniedza jau pēc gada, Stefana Batorija gandrīz divus mēnešus (12.03.–02.05.1582.) ilgajā vizītes laikā Rīgā.¹⁹ Sakarā ar plānoto jūras tirdzniecības muitas – portorija (*Portorii*) ieviešanu Rīgas ostā un to, ka ārvalstu tirgotāji sev līdzī veda dažāda nomināla un kvalitātes monētas, bija nepieciešams vienoties par naudas vienību maiņas kursiem. Jaunās muitas, portorija, likme bija noteikta aptuveni 2% apjomā no ievadamās un izvedamās preces vērtības. Divas trešdaļas no ienākumiem bija jāieskaita kroņa kasē, un atlikusī trešdaļa pienācās Rīgai par ostas infrastruktūras uzturēšanu.²⁰ Aprīlī izstrādātā portorija instrukcija ieviesa aprēķinu sistēmu, kas apvienoja agrāko Livonijas un jauno poļu monetāro aprēķinu kārtību. Tādējādi, piemēram, vienā Rīgas aprēķinu mērvienībā aplēsa sešus Polijas grašus, savukārt viens poļu grasis atbilda sešiem Livonijas šiliņiem jeb trīs poļu vai lietuviešu šiliņiem.²¹ 1582. gada 5. maijā tika publicēti maiņas kursi izplatītākajām Rietumeiropas monētām, kas bija noteikti poļu aprēķina vienībās (florīnos un grašos) un Livonijas mērvienībās un šiliņos.²² Jaunā aprēķinu kārtība liecināja par to, ka apgrozībā joprojām atradās ievērojams daudzums agrāko naudas vienību un monarhs bija gatavs to respektēt. Jāņem vērā arī tas, ka Žečpospolitas un Livonijas monetārās sistēmas bija fundamentāli atšķirīgas gan svara un mēru ziņā, gan arī pēc nomināliem un to vērtībām. Jādomā, ka šāda prakse attiecībā uz finanšu norēķiniem tika īstenota arī citās ekonomiskās dzīves sfērās. Tādā veidā 1581. un

1582. gada lēmumi gan padziļināja Pārdaugas hercogistes integrāciju kopvalsts monetārajā ekonomikā, tomēr vienlaicīgi akceptēja Žečpospolitas un Livonijas monetāro sistēmu koeksistenci. Šāda kārtība pastāvēja tik ilgi, kamēr ekonomisko un monetāro procesu ietekmē no naudas attiecībām izgāja agrākās Livonijas monētas.

Numismātikas rakstītie avoti glabā tikai epizodiskas liecības par Stefana Batorija valdīšanas gadiem. Spriežot pēc publicētajiem monētu depozītiem un vēlāko laiku avotiem, pēc Livonijas kara (1558–1583) mūsdienu Latvijas teritorijā pastiprināti ieplūda Lietuvas lielkunigaitijas monētas (kaltas līdz 1572. gadam). Tas savukārt izraisīja Rīgas maģistrāta neapmierinātību. 1588. gadā Varšavā ieradās Pārdaugavas hercogistes bruņniecības delegācija, kas jaunievēlētajam karalim Sigismundam III sūdzējās par to, ka Rīga patvaļīgi nosaka monētu maiņas kursus, no kā cieš provinces iedzīvotāji.²³ 29. augusta atbildē karalis uzsvēra, ka maģistrātam nav tiesību noteikt naudas maiņas kursus, un pavēlēja turpmāk atgriezties pie agrāk noteiktajām naudas vērtībām.²⁴ Plašāku ieskatu problēmā varam gūt no Cēsu bīskapa Oto Šenkinga (*Otto Schenking*, 1587–1625) 1592. gada korespondences ar Rīgas rāti. Šenkingš atgādināja rātei, ka pēc kāpšanas tronī Sigismunds III (1587–1632) bija pavēlējis tuvākajā Cēsu landtāga sanāksmē publicēt jauno naudas mandātu. Šenkinga atreferējumā iespējamais mandāta saturs skan šādi: “Visas sudraba un zelta monētas, kā arī sīknaudu kaļ un maina pēc tāda paša kursa kā Polijas karalistē un Lietuvas lielkunigaitijā.” Pēc būtības tas bija Stefana Batorija piešķirtās monētu kalšanas privilēģijas atkārtojums. Tomēr saturiski tas bija mazliet atšķirīgs, jo ietvēra brīdinājumu iespējamai likumu pārkāpējiem, kuriem draudēja iegūto vai izdoto līdzekļu atsavināšana.²⁵ 1592. gadā, kad acīmredzami no jauna aktualizējās tā pati problēma, karalis īpaši vērsās pret patvaļīgo Lietuvas grašu maiņu. Tiek atzīmēts, ka atkārtoto Rīgas pārkāpumu dēļ Polijas–Lietuvas seimā nav pieņemts gandrīz neviens “šīs provinces” sūtnis.²⁶ Līdz ar to pirmo reizi varam konstatēt, ka Rīgas monētu privilēģijas pārkāpumi tiešā veidā ietekmēja diplomātiskās attiecības Pārdaugavas hercogistes un Polijas karalistes starpā. Jautājums tālāk tika skatīts 1592. gada Cēsu landtāgā. Instrukcijā pilsētas emisāriem varam lasīt, ka Rīgas pretestību izraisīja apjomīgais Lietuvas grašu imports, grašiem tiekot mainītiem virs to reālās vērtības un draudot izraisīt sudraba

(dāldera. – V. D.) cenas paaugstināšanos virs 6 mārķām.²⁷ Nav zināms diskusiju iznākums, taču tas skaidri izgaismoja monetārās sistēmas problemātiskās puses.

Līdz 1604. gadam Žečpospolitas monetārās sistēmas pamatā bija 1579.–1580. gada naudas reforma, kas noteica vienotus monētu kalšanas standartus, vērtības un sudraba cenu – 1 dālderis = 35 poļu graši (Livonijas aprēķina vienībās – 5 mārķas 30 šiliņi). Svarīgi tomēr atzīmēt, ka naudas reforma nebija absolūta. Tika pieļautas kvalitātes atšķirības Lietuvas un Polijas grašu starpā, kas tika mainīti attiecībā 3 pret 4. Monētu reforma nebija īstenota pēc *renovatio monetae* principa, proti, kad no apgrozības tiek izņemti agrākie maksāšanas līdzekļi un apmainīti pret jaunajām monētām. Pagāja gadi, iekams jaunās monētas bija izlaistas pietiekamā apjomā, lai nomainītu agrākos apgrozības līdzekļus. Tas, protams, bija saistīts ar neērtībām ikdienas norēķinos un radīja augsni spekulācijām, ko savās interesēs varēja izmantot privātpersonas un arī kultuves. Šādās situācijās, lai izsargātos no iespējamiem zaudējumiem, oficiālās varas iestādes varēja paaugstināt maiņas kursus problemātiskajām monētām. Jādomā, ka tā bija rīkojušās arī maģistrāta pakļautībā esošās iestādes. Lietuvas monētu kalšanas vēsture un naudas noguldījumi Latvijā liecina, ka ar problemātiskajiem “grašiem” šajā gadījumā visdrīzāk domāti trīsgraši un mazākās grašu frakcijas – pusgraši, kas daudzmiljonu tirāžās kaldi Lietuvas lielkunigaitijā iepriekšējās desmitgadēs.²⁸ 1580. gada monetārā reforma pārtrauca Lietuvas pusgrašu kalšanu, taču ne to apgrozību. Tāpat apgrozībā bija paturēti pirmsreformas laika lietuviešu trīsgraši, kas bija kaldi no zemākas raudzes sudraba nekā jaunie trīsgraši.²⁹ Monetāro robežu atcelšana 1581. gadā lietuviešu monētām deva otro “dzīvi” Rīgā un Pārdaugavas hercogistē. Līdzīgu izplatību, tikai Svētās Romas impērijas zemēs, Ungārijā un Nīderlandē piedzīvoja arī pirmsreformas laikā kaltie lietuviešu četrgraši. Vācu zemēs šīs monētas ieguva iesauku “spicbārdas” (*Spitzbärtle*) no izteiksmīgā Sigismunda II Augusta (1545–1572) portreta uz viņa vārdā kaltajām monētām.³⁰

Kā redzams, Rīga ne vienmēr ievēroja vienotās monetārās politikas noteikumus. Kādā no vēlāko gadu vēstulēm maģistrātam monētu meistars Henrihs Vulfs (*Henrich Wulff*, ?–1614/15) norādīja uz to, ka monētu privilēģijas izpratne ne visur un visos laikos bija

vienāda. Tā pēc Stefana Batorija nāves (12.12.1586.) Rīgas un citas kaltuves bija pārtraukušas darbību. Neskatoties uz to, *interregnum* posmā līdz Sigismunda III ievēlēšanai tronī Viļņā un Olkušā (*Olkusz*, mūsd. Polija) turpinājās monētu kalšana.³¹ Šis un citi piemēri no Lietuvas un Polijas liek domāt, ka privilēģiju pārkāpumi nebija izņēmumi. Žečpospolitais kaltuvju samērā zemo disciplīnu iespējams skaidrot ar likumdošanas bardzību. Vietvarām un kaltuvēm bija ierobežotas iespējas vajadzības gadījumā regulēt pašmāju monetāro tirgu, kamdēļ kaltuves formālos noteikumus apgāja, izmantojot nepilnības likumdošanā vai arī dažādas likumu interpretācijas iespējas. Tajā pašā laikā kaltuves konkurēja par monarha labvēlību, lai iegūtu sev īpašas privilēģijas. Attiecībā uz Rīgu un Pārdaugavas hercogisti svarīgākais lēmums bija 1593. gada 31. marta deklarācija, ar kuru karalis Sigismunds III atteicās no turpmākas naudas kalšanas tiesību piešķiršanas citām Livonijas pilsētām vai privātpersonām.³²

Monetārās sistēmas vājumu var meklēt izpildvaras nepilnībās un kaltuvju partikulāritātē. 1584. gadā visā Žečpospolitā monētas kala tikai četrās kaltuvēs: Rīgā, kroņa kaltuvē Olkušā, Lietuvas lielkunigaitijā Viļņā un Dancigas kaltuvē poļu Prūsijā. Sigismunda III valdīšanas pirmajos gados tika atvērtas vēl vairākas kaltuves, to skaitam četrkāršojoties un pat pieckāršojoties. Kopumā dažādos laika posmos kaltuvju skaits sasniedza 20. Tās dalījās t. s. kroņa jeb karalistes kaltuvēs, municipālās kaltuvēs, kuru skaitā bija arī Rīga, lēņa kaltuvēs (Jelgavas) un Lietuvas kaltuvēs.³³ Kaltuvju sadrumstatība turpinājās zemākā, pārvaldes līmenī. Kaltuvju pārvaldnieki un īpašnieki, vai tie būtu pilsētas rāte, mantzinis vai vojevoda, peļņas nolūkos vai arī, lai izvairītos no atbildības likumu priekšā, labprātāk kaltuves izīrēja, nevis paši kala naudu. Līdz ar to 16. gadsimta nogalē Žečpospolitais monetārais tirgus bija piesātināts ar daudziem dažādas kvalitātes kalumiem, sevišķi vidēja vai maza nomināla monētām – trīsgrašiem un šiliņiem.³⁴ Vienlaikus bija novērojamas pretējas parādības – naudas kustība ārpus Žečpospolitais robežām, ko veicināja salīdzinoši augstais poļu monētu sudraba saturs, un zemākas raudzes ekvivalentu, imitāciju un viltojumu imports no apkārtējām kaimiņu zemēm. Nespēdamas apturēt zemas kvalitātes monētu pieplūdumu, Žečpospolitais kaltuves reaģēja, slepeni pazeminot monētu proves.³⁵

Monētu kvalitātes pazemināšanās un kaltuvju nedisciplinētība izraisīja strīdus un noveda pie iespējamām denūciācijām. 1597. gada vasarā no Viļņas monētu meistara Caharija Bolla (*Zacharias Boell*, 1597–1609)³⁶ pienāca satraucošas ziņas par to, ka Rīgas pārstāvji tiek izsaukti uz seimu sakarā ar tās monētu zemo kvalitāti.³⁷ Apsūdzības rakstā lasāms, ka Rīga tiek vainota arī maiņas kursu neievērošanā un aizliegumā izvest dālderus uz Lietuvu. Pret Rīgas pilsētu tika izvirzīta pretenzija 8000 Ungārijas guldeņu apjomā – par šādu summu bija novērtēti Viļņas kaluvei un karalistes ekonomikai nodarītie zaudējumi.³⁸ Izvirzītās apsūdzības izrādījās nepamatotas. Tiesas prāvā pilsēta uzvarēja, taču ne bez rūpīgas sagatavošanās un diplomātiskas izveicības. Tā arī neizdevās noskaidrot apsūdzētāju.

Monētārās sistēmas stabilitāte un kaltuvju darbība bija atkarīga no konstantas sudraba cenas. Turpretim sudraba sadārdzināšanās izjauca smalko līdzsvaru monetārajos aprēķinos, sagādājot papildus izdevumus kaltuvēm. Jau 1597. gadā Viļņas kaluves uzraugs Kristofs fon Tarnavs (*Christoff von Tarnaw*) ziņoja savam Rīgas kolēģim Vulfam par “neizsakāmo dārdzību. Ko pirms gadiem varēja nopirkt par vienu feniņu, tas tagad maksā desmit feniņus.”³⁹ Tā paša gada pavasarī monētu meistars Bolls rakstīja, ka sakarā ar augsto dāldera cenu nesenās vizītes laikā Varšavā neizdevās noslēgt naudas darījumus.⁴⁰

Inflācija un sudraba sadārdzināšanās tuvākajās kaimiņzemēs bija satraucoša, kaut arī ne jauna parādība. Rietumeiropas zemes ar lielām grūtībām cīnījās ar inflāciju jau no 16. gadsimta sākuma. T. s. cenu revolūciju ievadīja nepieredzēti plašais cēlmetālu pieplūdums no iekarotajām Amerikas kolonijām, starptautisko tirdzniecisko kontaktu intensificēšanās un plašāku sabiedrības masu monetizācija, kas absorbēja pieaugošās cēlmetālu masas.⁴¹ Pēdējo reizi sudraba cenas celšanos Rīga pieredzēja beidzamajos Livonijas kara gados, tāpēc nebija šaubu, ka prognozējamā nākotnē jaunais inflācijas vilnis skars arī Rīgu un pārējās Žečpospolitas teritorijas. Neviena kaluve nebija pasargāta no inflācijas, varēja būt runa tikai par piemērošanos jaunajiem apstākļiem.

Svārstības monetārajos tirgos, kaluves epizodiskās finanšu grūtības un dažādas iekšpolitiskās dzīves kolīzijas izgaismoja kaluves pārvaldes īpatnības. Rīgas rāte kaltuvi ar instrumentiem izīrēja mo-

nētu meistaram, kurš apmaiņā pret pusotru grasi no katras izkaltās Krakovas mārkas (201,8 g) un pilsoņa privilēģijām apsolīja kalt monētas saskaņā ar noteiktajiem standartiem un turēt kaltuvi darba kārtībā. Rāte deleģēja kaltuves uzraudzību diviem t. s. naudas kungiem. Katru svētdienu viņi ieradās kaltuvē, lai pārbaudītu kalšanas rezultātus, monētu atbilstību kalšanas noteikumiem un iekasētu pilsētai pienākošos daļu no izkaltajām monētām (*Schlagschatz*).⁴² Naudas kungi atalgojumā saņēma pusgrasi no katras izkaltās sudraba svara mārkas.⁴³

Naudas kungi bija apveltīti ar plašām pilnvarām, kas ļāva tiem ne tikai kontrolēt, bet arī rīkoties ar *Schlagschatz* un citiem pilsētas komunālajiem ienākumiem, kas izgāja cauri kaltuvei.⁴⁴ Rātes opozīcija – Lielās un Mazās ģildes pārstāvji – bija pastāvīgi nemierā ar kārtību, kādā tika pārvaldīti pilsētas līdzekļi, kas neienāca vienviet pilsētas kasē (*Vorrats Kasten*).⁴⁵ Lielās ģildes eltermaņu grāmatā lasāms, ka “pilsēta nenopelna nevienu šiliņu no tās īpašumiem: monētu kaltuves, zemes fogtijas, zvejas nodokļa”.⁴⁶ 1604. gads beidzot nesa mierizlīgumu abu pušu starpā. Dažādie pilsētas ienākumi no naudas kaltuves, zvejas tiesībām, aptiekām, pilsētas muižām u. c. turpmāk bija jāieskaita kopīgajā pilsētas kasē, par ko bija jāsniedz ikgadēja atskaite. Pazīstamais Rīgas vēstures pētnieks Jānis Straubergs (1886–1952) uzskatīja, ka vienošanās netika respektēta.⁴⁷ Vēlākajos gados pētnieki bija mazāk kategoriski. Atsevišķos izdevumos var lasīt, ka kases pārvaldē tika uzņemti abu ģilžu pārstāvji un svarīgākie jautājumi turpmāk bija kolektīvi apspriežami.⁴⁸ Rakstītie avoti arī liecina, ka Rīgas monētu kaltuves kases pārvaldē bija saņemts, iespējams, neilgs, tomēr kompromiss. Kaltuves ikgadējo pārbaudi par laika posmu no 1606. gada 1. februāra līdz 1607. gada 10. martam veica pilsētas kasieris un abas ģildes pārstāvošs eltermanis.⁴⁹ Varbūt jaunā kārtība pastāvēja ilgāk, taču avotu trūkuma dēļ to nav iespējams pierādīt. Tajā pašā laikā var konstatēt, ka, tāpat kā iepriekš, no monētu kaltuves kases (*Müntz Kasten*) turpinājās pilsētas tekošo un ārkārtas izdevumu apmaksas.⁵⁰

Tumšu ēnu uz kaltuves darbību meta apšaubāmu slavu ieguvušais Rīgas birģermeistars, burggrāfs un naudas kungs Nikolauss Eke (*Nicolaus von Ecke*, 1541–1623). Atkārtotās izmeklēšanās un tiesas prāvās tika pierādīta Ekas vaina pilsētas līdzekļu izšķērdēšanā. 1605. gada rātes kases inventarizācijas rezultāti atklāja, ka

iepriekšējos gados Eke no pilsētas kases līdzekļiem bija izsniedzis kredītus privātpersonām. Eke tika apsūdzēts līdzekļu piesavināšanā 20 000 zlotu apmērā.⁵¹ Lielās ģildes grāmatā ir vairākas norādes uz to, ka pilsētas kases līdzekļu izsaimniekošanā atbildība jāuzņemas arī brāļiem Vulfiem, tostarp tā laika monētu meistaram Henriham Vulfam.⁵² Nav izslēgts, ka, pateicoties Vulfu iemaņām naudas lietās, tika slēpti un slēgti dažādi pretlikumīgi finanšu darījumi.

Nav šaubu, ka, sabiedrojoties ar tik varenu un turīgu Rīgas pilsoni, Vulfi izpelnījās pastiprinātu sabiedrības uzmanību un, iespējams, pat atklātu naidu. 1599. gads varēja kļūt liktenīgs Henriham Vulfam un apturēt šīs dzimtas ievērojamo augšupeju pusceļā. Vulfs bija pārtraucis algas piemaksas (*Accidentien*) Rīgas birģermeistaram un naudas kungam Kasparam cum Bergem (*Caspar zum Berge*, ?–1604), kas izraisīja pēdējā neslēptu sašutumu.⁵³ Sūdzības rakstā rātei Berge apšaubīja monētu meistara atbilstību ieņemamajam amatam; viņaprāt, Vulfs piekopa “nekārtīgu dzīvesveidu”, vairāk rūpējoties par savu vīna pagrabu un citām lietām nekā par tiešo pienākumu pildīšanu. Ar centīgāku monētu meistaru pilsēta varētu labāk nopelnīt.⁵⁴ Rāte apsoliya veikt nepieciešamās izmaiņas kaltuves uzraudzībā un izdevumos, lai tā vairāk kalpotu pilsētas vajadzībām, samazināt *Schlagschatz* nodevu, kā arī rūpīgi izvērtēt monētu meistara darbību, pirms izlemt par viņa pielaišanu pie monētu kalšanas. Visbeidzot rāte nolēma izmantot savas ķīlas turētāja tiesības un izpārdot meistara vērtslietu un galda piederumu kolekciju.⁵⁵ Parādu atmaksas papīros minēti neskaitāmi dimanta gredzeni, rubīni, safiri, medaljoni, krucifiksi. Tās bija tūkstošos dālderu mērāmas bagātības.⁵⁶ Sarežģījumi finanšu saistību pildīšanā acīmredzami bija saistīti ar uzkrāto apjomīgo parādu nastu. 1595. gadā cum Berge kopā ar kolēģi Eki kaluvei izsniedza aizdevumu 10 000 dālderu apmērā ar ikgadējām aizdevuma izmaksām 6% apjomā.⁵⁷

Neskatoties uz materiālajiem zaudējumiem, ko sagādāja iespējamā pārrēķināšanās ar nākotnes ienākumiem, monētu meistara darbību kaltuvē tas neietekmēja. Sākotnējos aprēķinus, domājams, koriģēja sudraba inflācija, kas 1597. gadā bija novērota Varšavā un Viļņā un izjauca līdzsvaru sudraba tirgus un kaltuves cenās. Visdrīzāk sudraba tirgus cenas bija augušas arī Rīgā. Par to liek domāt sekojošā epizode.

Lai iegūtu monētu kalšanai nepieciešamo sudrabu, kaltuvēm bija jāpiedāvā konkurētspējīga cena. Tomēr tām nebija tiesību vienpusīgi mainīt sudraba iepirkuma cenu. Situāciju varēja labot diplomātiskā ceļā. Viļņas monētu meistars Caharijs Bolls vēstulē savam kolēģim Henriham Vulfam raksta, ka 1597. gada Varšavas seima laikā viņš esot uzrunājis Lietuvas un Polijas karalistes mantziņus par iespējām samazināt monētu svaru, jo līdzīga prakse jau esot novērojama Polijas karalistes kaltuvēs. Sarunās piedalījies arī Rīgas sūtnis (?) Hanss Frīdrihs (*Hanß Friderich*), kurš esot vēlējis uzdāvināt (*verehren*) karalistes mantzinim 100 florīnus, lai iekļautu jautājumu seima dienaskārtībā. Tomēr vērtīgais dāvinājums (kukulis) nespējis paātrināt notikumu gaitu. Seima sanāksme jau gājusi uz beigām, tāpēc ticis nolemts jautājuma izskatīšanu atlikt uz citu reizi.⁵⁸ Frīdriha klātbūtni Varšavā īpaši interesantu padara fakts, ka viņš bija monētu meistara Vulfa svainis. Tas liek domāt, ka Frīdriha rīcība bija saskaņota ar kaltuves interesēm. Nākamajā gadā jau visi klātesošie monētu meistari iestājās par svara samazināšanu trīsgrāšiem. Tāpat pirmo reizi kopš 1579.–1580. gada monetārās reformas tika paaugstināta sudraba kaltuves cena – no 35 līdz 36 grašiem dālderī. Tādējādi ir pamats domāt, ka Rīgas un Viļņas lobījs karalistes galmā bija gana iedarbīgs, lai iekustinātu monetāros procesus arī plašākā – valstiskā mērogā.

Neskatoties uz oficiālo monētu svara redukciju, Žečpospolitas kaltuvēs turpinājās patvaļīga darbība un monētu kvalitātes samazināšana. Viens no zīmīgākajiem piemēriem atkal ir saistīts ar Viļņas kaltuvi. 1601. gadā Sigismunds III esot ieradies Viļņā un pavēlējis slēgt kaltuvi, jo tajā tiek izgatavotas zemas kvalitātes monētas.⁵⁹ Naudas kalšana turpinājās līdz 1603. gada rudenim, kad monētu meistars Caharijs Bols ar ģimeni bēga no mēra epidēmijas plosītās Viļņas.⁶⁰ Pavēle par Viļņas kaltuves slēgšanu acīmredzot bija saistīta ar 1601. gada 13. marta konstitūciju, kas apturēja kaltuvju darbību karalistē, atstājot vaļā tikai Krakovas kaltuvi. Konstitūcijas mērķis bija apturēt monetāro haosu, bremsēt inflāciju un mazvērtīgo monētu pieplūdumu no ārzemēm un pašmāju kaltuvju patvaļu.

KARA LAIKI RĪGĀ (1601–1621)

1601. gads bija pavērsiena punkts arī Rīgas kaltuves vēsturē. Agrā pavasarī Rīgas pievārti sasniedza Sēdermanlandes hercoga un vēlākā Zviedrijas karaļa Kārļa IX (1604–1611) armija. Kārlis apstrīdēja sava brāļadēla Sigismunda III leģitimitāti uz Zviedrijas karaļa troni un gatavojās savas pretenzijas aizstāvēt strīdīgajās Livonijas teritorijās. 1600./1601. gada ziemas kampaņas laikā tika ieņemtas visas nozīmīgākās Pārdaugavas hercogistes pilis un pilsētas. Zviedru iebrukums visbeidzot apstājās pie Rīgas. Ostas blokāde un uzbrukums pilsētai nenesa cerētos panākumus. Gada garumā pretinieka armija postīja Rīgas priekšpilsētu un augļu dārzus un sēja postu apkārtējo muižu un zemju iedzīvotājos, kuri, bēgdami no nelaimēm, pulcējās pie Rīgas mūriem.⁶¹ Neskatoties uz trauksmainajiem notikumiem, 1601. gadā kaltuve strādāja ar apbrīnojamiem panākumiem, gada laikā izkaļot pāri par septiņiem miljoniem šiliņu. Vienlaikus bija novērojama lejupslīde sudraba izmantošanas apjomos. Grūti prognozējamā nākotne un zemā tirdznieciskā aktivitāte ierobežoja sudraba pieejamību tirgū. 1600.–1603. gadā monētu kaltuve sudrabu pārsvarā ieguva, pārkausējot agrāk kaltās monētas. 1600. gada nogalē Rīgā pārtrauca kalt trīsgrašus.⁶² Ar šiem darbības gadiem saistīti arī lielākie zināmie cilvēku resursu zaudējumi kaltuves vēsturē, proti, 1602.–1603. gada mēra epidēmijā nomira visi kaltuves zeļļi un mācekļi.⁶³

1604. gada 24. janvārī Rīgu sasniedza karaļa mandāts ar aicinājumu pilsētas rātei izvirzīt savus delegātus monetārās komisijas saņāksmei.⁶⁴ Apspriešanai tika sagatavota arī Rīgas monētu meistara izvirzīta monētu kalšanas reformas ideja. Komisijai bija tālejoši plāni – stabilizēt monetāro sistēmu, apturēt sīknaudas kalšanu un cirkulāciju, tai skaitā arī Rīgas šiliņus, un ieviest jaunus, unitārus kalšanas standartus. Komisijai bija divi acīmredzami panākumi – tika aptiprināts sudraba cenas pieaugums līdz 38 poļu grašiem par dālderu un pazeminātas provē visiem nomināliem. Saskaņā ar poļu numismāta Zbigņeva Žabiņska (*Zbigniew Żabiński*) aprēķiniem trīsgrašu un sešgrašu sudraba prove tika pazemināta par 10%, grašu – par 18% un šiliņu – pat par 60%.⁶⁵ Šīs aplēses lielā mērā sakrīt ar LVVA esošo rakstīto avotu ziņām, tomēr ievērojami pārsniedz šiliņu rādītājus. Rīgas šiliņu provē izmaiņu hronoloģija, kā

arī monētu vidējā svara un diametra izmaiņas ļauj secināt, ka Rīgā, tāpat kā Viļņā, šiliņu prove samazinājās tikai par 10%.⁶⁶ Rīgas šiliņu vidējais svars bija nokrities līdz aptuveni 1 gramam un 0,18 gramiem sudraba. Tikmēr Polijas šiliņu svars samazinājās līdz 0,53–0,56 gramiem un 0,09 gramiem sudraba.⁶⁷ Rīgas un Viļņas šiliņi saglabāja savu pilnvērtīgo raksturu, savukārt poļu šiliņi kļuva uz pusi vieglāki un zaudēja pusi no sudraba sastāva. Līdz ar to 1604. gads iezīmēja jaunu pavērsienu Žečpospolitas šiliņu kalšanas attīstībā.

1605. gada 30. janvārī – mazāk nekā pusgadu pēc Varšavas komisijas lēmumu pieņemšanas – Henrihs Vulfs ziņoja rātei par zemas kvalitātes poļu un lietuviešu monētām.⁶⁸ Jādomā, ka runa galvenokārt bija par jaunākajiem kalumiem, jo citādāk nebūtu pamata sūdzībai. Turpinājās gan sudraba sadārdzināšanās, gan arī monētu proves samazināšanās, kas liek domāt, ka Varšavas komisijas lēmumi nenesa cerētos rezultātus.

Kritiskā situācijā Rīga nonāca 1608. gada vasarā, kad monētu meistars bija spiests izšķirties par kaltuves slēgšanu. Pēc vairāk nekā pusgadu garā pārtraukuma kaltuves darbībā – 1609. gada 13. janvārī Rīgas pilsoņi rakstīja rātei, ka “postošais karš izraisījis daudz ciešanu un gandrīz pilnīgu sīknaudas trūkumu”.⁶⁹ Vestulē rātei Vulfs esošo situāciju skaidroja ar Ungārijas guldeņa cenas pieaugumu Rīgā līdz 11 mārķām un 24 šiliņiem. Salīdzinājumā ar guldeņa cenu Lībekā Rīgā guldeņi tika pirkti par 28½ šiliņiem dārgāk. Tas savukārt izraisīja guldeņu pieplūdumu no visas Eiropas un plašas spekulācijas, no kurām, pēc Vulfa uzskatiem, visvairāk cieta parastais Rīgas iedzīvotājs. Nepamatoti pazeminātas sudraba vērtības dēļ par katru dālderu trūcīgs strādnieks pārmaksāja piecus šiliņus.⁷⁰ Lai apturētu sudraba aizplūšanu un cēlmetāla spekulācijas, monētu meistars aicināja paaugstināt naudas maiņas kursus un vienlaikus atrunāja tos nepacietīgos pilsoņus, kas bija gatavi kaltuvē pārkausēt savas sudraba karotes un jostas.⁷¹ Tas ir viens no retajiem zināmajiem gadījumiem Rīgas vēsturē, kad monētu kalšana tika apturēta nevis cēlmetālu trūkuma vai dārdzības dēļ, bet lai bremsētu turpmākās valūtu spekulācijas.

Pēc mazāk nekā mēneša, 1609. gada 4. februārī, atsākās monētu kalšana.⁷² Tomēr arvien biežāk izskanēja iebildumi par Rīgas šiliņu kvalitāti. Tā paša gada beigās naudas kungs Francs Nienstede

(*Frantz Nyenstedt*, 1540–1622) protestēja pret nekvalitatīvajiem kalumiem – šiliņi bija neregulāri apgriezti, nepietiekami balti un ar pazeminātu sudraba saturu.⁷³ Starp citu, arī poļu numismāts Darjušs Marzenta norāda uz 1609. gada šiliņu zemo kvalitāti.⁷⁴ Tas liek domāt, ka līdz ar darbības atsākšanos kaltuvē bija vai nu slepeni pazemināta monētu prove, vai arī tika taupīti līdzekļi uz darba resursu rēķina.

1611. gadā monētu uzraugs Lamberts Goldensteds (*Lambert Goldenstedt*) apsūdzēja monētu meistarū proves pazemināšanā, uz ko pēdējais atbildēja, ka tā ļaļot visur, ar to domāļot pārēļās Žečpospolitās kaltuves.⁷⁵ Henriha Vulfa atskaite rātei tāpat liek domāt, ka kaltuvē bija problēmas ar komunikāciju un nesakārtoto grāmatvedību.⁷⁶

Turpmākajos gados Rīgas monētu kaltuve un Livonijas iedzīvotāļi saskārās ar ievērojamām cenu svārstībām preču un valūtu tirgos. Pārdaugavas hercogistē un Rīgā no pārēļām Žečpospolitās teritorijām masveidā ieplūda zemas proves šiliņi un graši, kas tika apmainīti ne tikai pret Rīgas trīsgrašiem un grašiem, bet arī šiliņiem.⁷⁷ Šo svārstību pamatā, no vienas puses, bija sudraba sadārdzināšanās, bet, no otras puses, neatbilstoši zemās Žečpospolitās monētu vērtības, kā rezultātā tās vai nu tika izvestas uz zemēm ar augstākām sudraba cenām, vai arī pārkausētas jaunās, zemākas proves monētās un apmainītas pret augstākas raudzes ekvivalentiem, piemēram, Rīgas monētām. 1614. gada 15. jūlija vēstulē Henrihs Vulfs, izmantoļot dažādus pārliecināšanas argumentus – gan sīknaudas kvalitātes pazemināšanos visā Eiropā, gan ilgstošo poļu-zviedru karu un iespēļas segt tā radītos zaudējumus, gan arī visbeidzot izredzes uz peļņu, prasīļa pazemināt šiliņu provi.⁷⁸ Monētu meistara lūgums netika sadzirdēts. Kā jau minēts, nedz rātei, nedz kaltuvei nebija tiesību pašrocīgi veikt izmaiņas monētu kvalitātē. Nākamajā dienā Henrihs Vulfs pārtrauca zaudējumus nesošo kaltuves darbību.⁷⁹ Monētu kalšana Rīgā atsākās tikai 1615. gada 2. februārī.⁸⁰

1615. gads iezīmēja pavērsienu Rīgas un Žečpospolitās monetārajā vēsturē. Tika atvieļloti nosacījumi šiliņu kvalitātes samazināšanai. Pirmo reizi vairāku gadu laikā bija samazināts šiliņu svārs.⁸¹ 1616. gadā šiliņu prove tika pazemināta jau veselas trīs reizes.⁸² Kaltuve tika uzlūkota kā ienākumu avots un līdzeklis pieaugošā

pieprasījuma pēc sīknaudas apmierināšanai. Pilsētai turpmāk bija jādalās ar karali *Schlagschatz* ienākumos, kas sākumā veidoja 4,5 grašus no izkaltās tīra sudraba mārkas, bet vēlāk vairākkārtīgi pieauga.⁸³ Šiliņiem kļūstot par galveno Žečpospolitas sīknaudu, pēc vairāk nekā desmit gadu pārtraukuma atsākās to kalšana arī citviet Žečpospolitā, taču tikai Rīgas un Viļņas kaltuvēs tā bija regulāra.⁸⁴

Neskatoties uz jaunajiem šiliņu kalšanas nosacījumiem, augstā sudraba cena un pastāvošās kvalitātes atšķirības kaltuvju produkcijā destabilizēja Žečpospolitas monetāro tirgu. 1616. gada oktobrī Varšavā atkārtoti sanāca monetārā komisija, kurā piedalījās arī Rīgas monētu meistars Martins Vulfs (*Martin Wulff*, ap 1580–1633). Tika izstrādāti divi priekšlikumi monetārās sistēmas stabilizācijai. Pirmais piedāvāja radikālu naudas reformu, kas ieviestu pilnvērtīgu maksāšanas līdzekļu sistēmu (visas monētas tiktu kaltas no 13 lotu sudraba⁸⁵) un atteiktos no bilona (zemas proves) monētām.⁸⁶ Otrajā, mērenajā variantā bija plānota sudraba cenas paaugstināšana līdz 46 grašiem dālderī un monētu proves samazināšana.⁸⁷ Uzvarēja “mērenisti”, taču ar iepriekš paredzamo īslaicīgo rezultātu. Komisiju regulatora loma Polijas monetārajā politikā līdz ar to bija stipri apšaubāma.

Turpmākie Rīgas kaltuves darbības gadi demonstrēja ticību neierobežotai naudas emisijai un peļņas iespējām. Intensīvos darba gadus kaltuve pavadīja nemitīgā cīņā ar spekulantiem un tirgotājiem, kas uzstājīgi diktēja savus noteikumus, prasot celt sudraba cenu, pretējā gadījumā atsakot cēlmetāla piegādes. 1619. gada 24. aprīlī Martins Vulfs rātei un burggrāfam ziņoja, ka sudraba cenas mainās katru dienu, kā rezultātā pilsētā kaltā nauda tiek apmainīta ar lieliem zaudējumiem.⁸⁸ Neskatoties uz sudraba inflāciju pēdējos sešos darbības gados (1615–1621) Rīgas monētu kaltuve sasniedza vienus no augstākajiem emisiju rādītājiem kaltuves pastāvēšanas vēsturē. Bez relatīvā miera gadiem Polijas–Zviedrijas kara frontē tas diez vai būtu iespējams. Karam bija pavisam tiešs un izmērāms iespaids uz monētu kaltuves darbības rezultātiem. Vieni no zemākajiem emisiju datiem, ne tik daudz absolūtajos skaitļos, cik uz kalšanas attīstības tendenču fona bija novērojami 1601., 1605., 1608. un 1621. gadā. Šajos gados Rīga un tās tuvējā apkārtnē atradās tiešās karadarbības zonā, kas būtiski ierobežoja pieeju

resursiem un nepieciešamajiem cēlmetāliem. Kārļa IX iesākto nesekmīgo karu poļu kontrolētajās Livonijas zemēs mantoja viņa talantīgais dēls Gustavs II Ādolfs. 1621. gadā viņam beidzot izdevās īstenot tēva sapni par Rīgas ieņemšanu.

RĪGĀ KALTĀS MONĒTAS

Žečpospolitas monetārajā sistēmā ietilpa 11 dažādas naudas vienības. Rīgā intensīvi kala tikai dažas no tām – pirmkārt šiliņus (36 gadus) un trīsgrašus (18 gadus), retāk grašus (6 gadus) un atsevišķos gados arī trīspelherus (1620. gadā), feniņus jeb denārus (1582. gadā). No sudraba monētām nošķirama zelta dukātu kalšanas vēsture, kas augstās pašizmaksas dēļ neatbilda pilsētas komerciālajām un iedzīvotāju ikdienas vajadzībām. Kā jau agrāk norādīts, tie kalti reprezentatīvos nolūkos un ierobežotā skaitā.⁸⁹ Grāmatā par Jageloņu dinastijas zelta monētām Jaroslavs Dutkovskis (*Jaroslav Dutkowski*) uzskaita trīs dažādu gadu un nominālu Rīgas zelta monētas, kas kaltas Stefana Batorija laikā.⁹⁰ Interesanti, ka Rīgā poļu-lietuviešu valdīšanas gados tā arī netika kalti starptautiskajā tirdzniecībā izplatītie dālderī, kuru vietu acīmredzami ieņēma dažādie ārzemju ekvivalenti – t. s. Nīderlandes lauvas dālderī, Filipa dālderī, vācu zemju dālderī, spāņu reāli u. c. augstas raudzes sudraba monētas.

Kamdēļ Rīgā kaltas tieši minētās monētas? Kāpēc šiliņi kalti tik bieži, kamēr trīspelheri tikai vienu gadu? Iespējami dažādi atbilžu varianti, taču neviens nevar būt pietiekami izsmeļošs, lai izskaidrotu kalšanas komplekso raksturu. Monētu privilēģija Rīgas rātei nepiešķīra automātiskas pilnvaras kalt jebkuru no monetārās sistēmas monētām. Vispirms bija jāsaņem sevišķa atļauja. Izvēloties par labu kādai monētai, primāri noteicošās bija kalšanas izmaksas. Resursu patēriņa ziņā vislētākā bija sīknauda, no kuras monētu meistars un pilsētas varēja iekasēt *Schlagschatz* jeb *Seigniorage* ienākumus. Kalšanas izmaksas lielā mērā arī noteica apjomu, kādos tiks izkaltas monētas. Amerikāņu ekonomisti Tomass Sārdžents (*Thomas J. Sargent*) un Fransuā Velde (*François R. Velde*) apgalvo, ka sīknaudas izlaides apjomi netika regulēti. Tos noteica pieprasījums un monētu meistars.⁹¹ Kaltuves darbības profilu ietekmēja dažādi vietējie apstākļi, tirgus lielums, iedzīvotāju maksātspēja un

pieprasījums. Tādējādi, piemēram, visplašākā dukātu emisija Žečpospolitā bija vērojama Dancigā, kas bija karalistes lielākā ostas pilsēta un galvenais kreditors. Šeit regulāri kalti dukāti un no 1608. gada arī orti, kas atbilda ceturtdaļai no dāldera vērtības. Polijas karalistē aktīvākā un daudzpusīgākā bija Krakovas kaltuve, kurai tika piegādāts sudrabs no tuvējām Olkušas raktuvēm un tāpat bija cieši tirdznieciskie kontakti ar čehu zemēm un Ungāriju. Zīmīgi un loģiski, ka stabilākie monētu kalšanas centri bija tur, kur koncentrējās ekonomiskie un administratīvie resursi. Pie tādiem centriem pieskaitāma arī Viļņa. Visbeidzot, spriežot pēc monētu izlaides regularitātes un apjomiem, sarakstu ar svarīgākajiem naudas emitentiem Žečpospolitā var noslēgt ar Rīgu.

Poļu numismāts Andžejs Mikoļajčiks (*Andrzej Mikołajczyk*, 1948–1991) pirmais padziļināti aplūkojis Rīgas kalumus Žečpospolitā monetārā tirgus attīstības kontekstā. Pirms 40 gadiem izdotajā disertācijā un vēlākās publikācijās, balstoties uz poļu monētu depozītu atradumiem, viņš nāca klajā ar hipotētiskiem aprēķiniem par kaltuvju monētu tirāžām. Publicētie dati tika grupēti pa hronoloģiskiem monētu kalšanas nogriežņiem: 1577.–1601. un 1602.–1622. gads. Pirmā posma Rīgas šiliņi veidoja 62,96% no atradumu sastāva, ieņemot stabilu pirmo vietu, un 21,94% no visiem trīsgrašiem, dalot pirmo un otro vietu ar Poznaņas kaltuvi. Otrajā posmā Rīgas kalumi joprojām dominēja šiliņu tirgū, aizņemot 58,15% no izkalto šiliņu apjoma, kamēr trīsgrašu kalšanā panākumi bija daudz pieticīgāki – zem viena procenta.⁹² Ņemot vērā, ka šajā periodā trīsgraši kalti tikai 1619. gadā, tas nav nekas pārsteidzošs. Atradumu statistika liecināja par to, ka jau visai drīz pēc pievienošanās Polijas monetārajam tirgum Rīgas kaltuvē tirāžas bija sasniegušas masveida raksturu. Rīgas monētas kļuva par importa precī, turklāt, kā rāda vēlākās tāda veida publikācijas, šiliņu un trīsgrašu apgrozības areāls bija visa agrākā Žečpospolita, aptverot tādas mūsdienu valstis kā Latvija, Lietuva, Polija, daļu Vācijas, Ukrainas un Baltkrievijas. Tiesa, šo izcilo statistiku pavada virkne neskaidrību un jautājumu. Pirmkārt, statistiskie dati nekad nav tikuši salīdzināti ar katras atsevišķās kaltuves emisijas datiem. Otrkārt, nav izsekota šo monētu izplatīšanās hronoloģija, proti, šie dati visbiežāk nav salīdzināti ar depozītu noglabāšanas datējumu (tpq). Treškārt, informācija apkopota tikai par depozītiem. Ņemot vērā,

ka šiliņi, mazākā mērā arī trīsgraši, bija ikdienā lietojamas naudas vienības, turklāt monētas parasti bija apgrozībā ilgu laiku, Rīgas šiliņi arheoloģiskajā materiālā bieži tiek konstatēti kā savrupatradumi. Varam secināt, ka plaši lietotā depozītu sastāva analīze sniedz relatīvu priekšstatu par monētu kalšanas apjomiem un izplatības raksturu. Perspektīvā arheoloģisko materiālu datu analīzi var pilnveidot, taču iegūtie rezultāti nesasniedz to precizitāti, ko rakstītās avotu ziņas par izkaltajām monētām.

Avotu trūkuma dēļ nav iespējams precīzi pateikt izkalto monētu kopapjomu. Provizoriskie aprēķini liecina, ka laika posmā no 1598. līdz 1621. gadam Rīgā izkalts pāri par 300 miljoniem monētu, no kurām lielāko daļu veido šiliņi. Šie skaitļi izskaidro gan iepriekš minēto monētu izplatības biežumu, gan arī lielo šiliņu un trīsgrašu variantu daudzveidību un kvalitātes atšķirības. Un tomēr emisiju rezultāti maz ko pasaka par katras atsevišķās monētas atbilstības vēsturi, vērtību un nozīmi monetārajā sistēmā, neievietojot to monetāro procesu kontekstā. Pirmais posms no 1581. līdz 1601./1604. gadam bija stabilitātes periods. Pamatā tam bija sudraba cenas stabilitāte. Līdz 1604. gadam sudraba cena pieauga tikai divas reizes (1598. un 1601. gadā), vispirms no 35 uz 36 grašiem un vēlāk līdz 38 grašiem. Likumsakarīga stabilitāte bija vērojama arī emisiju kvalitātē un gandrīz nepārtrauktajā šiliņu un trīsgrašu kalšanā. Proti, līdz 1604. gada monetārajai reformai šiliņu kvalitāte bija nemainīga, savukārt trīsgraši tikai reizi, 1598. gadā, piedzīvoja svara pazemināšanu.⁹³ Atšķirības Rīgas monētu kvalitātē tādēļ visbiežāk skaidrojamas ar tehniskām nepilnībām kalšanas procesā vai monētu meistara patvaļu, kamēr 17. gadsimta pirmo gadu šiliņu zemo kvalitāti, pieņemot monētu meistara Henriha Vulfa argumentāciju, var saprast kā 1602.–1603. gada mēra epidēmijas sekas.

Gadsimtu mijā sākušās svārstības sudraba tirgū ietekmēja katras naudas vienības vietu monetārajā sistēmā, proti, noteiktās maiņas attiecības ar pārējām sistēmas monētām un ārvalstu ekvivalentiem. Regulāri tika izjaukts monētas iekšējās (sudraba) vērtības un maiņas (nominālā) vērtības attiecību samērs, kā rezultātā monētas arvien biežāk tika pakļautas spekulācijām, jo bija vai nu pārvērtētas, vai arī novērtētas par zemu. Šādos apstākļos bija apdraudēta ne tikai monētu kalšana, bet arī pašas monētas nākotne. Uzskatāms

piemērs tam ir pēkšņais trīsgrašu noriets poļu monetārajā sistēmā. Līdz 1600./1601. gadam trīsgrašus kala regulāri un lielos apjomos praktiski visas tolaik aktīvās Žečpospolitas monētu kaltnes, to skaitā arī Rīgas kaltnes. Tīkmēr šiliņu vai grašu kalšanai bija salīdzinoši margināls raksturs. Ne velti poļu numismāts Darjušs Ejzenharts (*Dariusz Ejzenhart*) šo laika posmu Žečpospolitas monetārajā vēsturē dēvēja par trīsgrašu ēru.⁹⁴ Kad 1598. gadā pirmo reizi pieauga sudraba cena, pēc kaltuvju spiediena tika pazemināts trīsgrašu svars.⁹⁵ Tomēr 1601. gadā, pēc kārtējā sudraba vērtības pieauguma, netika ieviesti kompensējoši mehānismi – nedz proves samazināšana, nedz svara redukcija. Monētu devalvācija bez atbilstošas sudraba satura samazināšanas nozīmēja to, ka monētas bija nepietiekami novērtētas (angļu *undervalued*), kas izraisīja virkni negatīvu seku – sadārdzināja šo monētu kalšanu, uz ko kaltuves reaģēja ar monētu izlaides vai kaltuves darbības pārtraukšanu vai arī pašrocīgu proves samazināšanu.⁹⁶ To visu pavadīja masveidīga monētu pārkausēšana un izvešana uz ārvalstu tirgiem. Turpmākos gados trīsgraši kaldi ļoti reti.

1601. un 1604. gada lēmumi gandrīz izšķīra ne tikai trīsgrašu, bet arī šiliņu kalšanas likteni. Divpadsmit gadus, no 1601. līdz 1613. gadam, Rīga bija vienīgais šiliņu emitents plašajā kopvalstī. Nav pilnībā skaidrs, kā tas varēja notikt. Tas, ka Rīga regulāri turpināja kalt šiliņus, liecināja par to, ka kalšanas pārtraukums nebija saistīts ar nesamērīgām naudas vērtības izmaiņām, kā tas bija trīsgrašu gadījumā. Domājams, Rīga bija saņēmusi īpašu atļauju šiliņu kalšanai. Šiliņu kalšanas aizliegums, kā jau minēts, bija daļa no valsts politikas sudraba cenas un inflācijas ierobežošanā. Te izpaudās arī tradicionālās bailes no mazvērtīgām monētām, jo liels sīknaudas apjoms tirgū potenciāli draudēja ar inflāciju. Izpratne par naudu un zemas proves monētu bīstamo ietekmi uz monetāro tirgu bija sakņota dabas likumos. Kad 1604. gadā karalis izsūtīja dažādām pilsētām uzaicinājumu uz monetāro kongresu, Dancigas pārstāvji bija sagatavojuši savu reformas pieteikumu.⁹⁷ Sistēmas sakārtošanu viņi projicēja līdzībā par cilvēka ķermeni, kur naudas loma ekonomikā tika pielīdzināta asinsritei. Viņuprāt, poļu nauda bija sabojāta, tāpēc bija jāatjauno šiliņu un grašu iepriekšējās proves, jāaizliedz ārvalstu sīknauda un sakarā ar zelta un sudraba inflāciju jāpazemina zelta un sudraba dālderu prove. Atgriešanās pie

sākotnējās monetārās kārtības garantētu sabiedrībai vislielāko labumu.

1604. gada Varšavas komisija turpināja siknaudas kalšanas un aprites ierobežošanas politiku, aizliedzot apgrozībā arī Rīgas šiliņus, taču ne to kalšanu.⁹⁸ Domājams, ka, izmantojot šo robu likumdošanā, Rīga vienīgā visā karalistē turpināja kalt šiliņus. Neizdevās iegrozīt arī inflāciju, kas, spriežot pēc pakāpeniskās dāldera vērtības celšanās, turpināja lēnām pieaugt. Rīgas šiliņu prove samazinājās proporcionāli sudraba cenas pieaugumam, liecinot par to, ka šiliņu pirktspēja kritās atbilstoši to devalvācijai. 1615. gads bija lūzuma punkts līdzšinējā šiliņu kalšanas politikā. Turpmāk šiliņu proves redukcija bieži vien notika proaktīvi, apsteidzot reālo sudraba un kalšanas izmaksu pieaugumu. Tieši šis apstāklis nodrošināja kaltuvei un sudraba piegādātājiem lielus ienākumus un veicināja emisiju pieaugumu. Ja iepriekšējās desmitgadēs emisijas pieaugums bija stabili mērens, svārstoties no aptuveni 5 miljoniem 16. gadsimta 90. gados līdz aptuveni 10 miljoniem 17. gadsimta pirmajā desmitgadē, tad 1615. gadā tas pārsniedza 17 miljonu sliekšni un turējās konstanti virs 30 miljonu atzīmes līdz liktenīgajam 1621. gadam. Tomēr pārmaiņas notika ne bez Viļņas kaltuves ieguldījuma. Viļņa bija vienīgā pilsēta ārpus Pārdaugavas hercogistes, kur atjaunojās daudz maz regulāra šiliņu izlaide (1614–1619). Rīga pielīdzināja sudraba cenas un šiliņu proves Viļņas monētu kalumiem.⁹⁹ Spekulācijas ar šiliņu vērtību un tuvojošais karš ar Zviedriju nepalika bez ievērojamām sekām. 1621. gadu Rīga sagaidīja ar rekordaugstu sudraba cenu – 75 grašiem par vienu dālteri. Meklējot citus, lētākus sudraba ieguves avotus, jau 1620. gada 25. novembrī kaltuvē sāka pārkalt grašus. Vēl pēc dažiem mēnešiem, beidzoties grašu piegādēm, 1621. gada 24. februārī sāka pārkausēt vecos, augstākas kvalitātes šiliņus, kas glabājās pilsētas kasē.¹⁰⁰

1616. gadā pirmo reizi pēc daudzu gadu pārtraukuma Rīgā kaltas arī citas monētas. Monētu grāmatā varam lasīt, ka no 25. augusta līdz 22. oktobrim vidēji vienu reizi nedēļā kalti graši.¹⁰¹ 1617. gadā grašus kala tikai vienu dienu, pārkaļot kopumā 86 kg sudraba (426 mārkas un 9 lotes tīra sudraba).¹⁰² Likumsakarīgi, ka Haljaka katalogā 1617. gada graši apzīmēti ar ļoti augsto – 5R – retuma pakāpi.¹⁰³ 1620. gada trīspelheru izgatavošana bija jūtami darbietilpīgāks process, kas ilga pilnas sešas nedēļas, no 22. aprīļa līdz

3. jūnijam.¹⁰⁴ Ļoti produktīvs un laukietilpīgs bija darbs pie 1619. gada trīsgrašu izgatavošanas, kas ar pārtraukumiem ilga septiņas nedēļas.¹⁰⁵ 1619. gada trīsgrašu un 1620. gada trīspelheru kalšanas kontekstā var novērot, ka monētas kaltas pēc tam, kad kaltuvē pārtrūka sudraba piegādes. Tā kā šo monētu kalšana to dārdzības dēļ neatbilda kalšanas interesēm, monētas visdrīzāk bija kaltas pēc sudraba piegādātāju/pilsoņu pieprasījuma. Krīzes laikos viņi ne tikai diktēja sudraba cenu, bet arī ik pa laikam noteica kaļamās monētas.

SECINĀJUMI

1581. gadā jaunais Rīgas senjors karalis Stefans Batorijs un vēlāk viņa pēctecis Polijas–Lietuvas karalistes tronī Sigismunds III pilsētai piešķīra agrākās tiesības un privilēģijas, to skaitā arī monētu kalšanas privilēģiju, kas nostiprināja tās dominējošo lomu Pārdaugavas hercogistes monetārajā saimniecībā. Rīga bija integrēta Žečpospolitas monetārajā sistēmā uz vienotiem monētu kalšanas un maiņas noteikumiem, ko ieviesa 1579.–1580. gada Žečpospolitas monetārā reforma. Vienlaikus apgrozībā tika paturēti agrākie maksāšanas līdzekļi, kas ieguva tādas pašas neierobežotas naudas funkcijas kā jaunās, pēc reformas standartiem kaltās monētas. Pārdaugavas hercogistes un Rīgas kontekstā tas izpaudās divējādi – pirmkārt, pastiprināti ieplūda Lietuvas lielkunigaitijas agrāko gadu pusgraši un trīsgraši, un, otrkārt, līdz 16. gadsimta izskaņai vietējos finanšu kontaktos dominēja Rīgas brīvpilsētas un mazākā mērā arī Livonijas laika kalumi. Rīga nelabprāt ievēroja jaunus noteikumus un selektīvi izturējās pret zemākas kvalitātes lietuviešu (un, iespējams, arī citām) monētām, dažādi traucējot to apgrozību vietējā tirgū. Atbildot uz atkārtotiem monetārās disciplīnas pārkāpumiem, kā norādīts 1592. gada rakstītajos avotos, Varšavas seimā netika uzņemti Pārdaugavas hercogistes delegāti. Rīgas delegātu līdzdalība 1597. un 1616. gada seima diskusijās tomēr aplicina Rīgas autoritāti un lielo nozīmi Žečpospolitas monetārajā politikā.

Ievērojot atbilstošās kvalitātes prasības, Rīgā kaltajai naudai pavērās gandrīz neierobežotas apgrozības iespējas plašajā Žečpospolitas monetārajā tirgū. Spriežot pēc monētu depoziņu topogrāfijas un

provizoriskajiem monētu emisijas datiem, Rīgā salīdzinoši lielākos apjomos nekā citviet kalti šiliņi un trīsgraši. Vienlaikus ar monetāro integrāciju Rīga bija mazāk pasargāta no monetārā tirgus negatīvajām tendencēm. 16. gadsimta nogalē Žečpospolita arvien asāk saskārās ar sudraba cenas pieaugumu, nelegālām proves redukcijām, preču inflāciju un sudraba aizplūšanu uz kaimiņzemēm. Svārstības preču un monetārajos tirgos nebija lokalizējamas, jo visi šie procesi, tāpat kā kaltuves, bija savā starpā saistīti.

Vairākkārtējas diskusijas un pretenzijas par monētu kvalitāti nespēja aizēnot Rīgas šiliņu un trīsgrašu triumfu, kas bija iekarojuši Žečpospolitas monetāro tirgu. Nav zināmi trīsgrašu ekspansijas apstākļi un raksturs. Var pieņemt, ka tam bija saistība ar aktīvo Rīgas tirdzniecības bilanci ar rietumiem un uzkrātajām sudraba rezervēm, kas bija pieejamas kaltuvei stabili zemas sudraba cenas laikā. Karadarbības atgriešanās Rīgas pievārtē un bijušajās Livonijas teritorijās 1600. gadā uz ilgiem gadiem apgrūtināja sudraba pieejamību, līdz ar ko kaltuvei nācās sašaurināt darbību, apturot trīsgrašu kalšanu un koncentrējoties tikai uz šiliņu kalšanu. Šiliņu ekspansiju iespējams skaidrot daudzējādi: gan kā rezultātu kaltuvju darbības apturēšanai Polijas karalistē (1601) un radušos vakuumu sīknaudas tirgū, gan ar 1615. gada monetārās politikas maiņu, kas iniciēja šiliņu proves strauju samazināšanu un tirāžu pieaugumu peļņas gūšanas nolūkos.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pārdaugavas hercogiste (1561–1629) bija no Polijas–Lietuvas karaļiem atkarīga administratīva vienība, kas aptvēra mūsdienu Vidzemes un Dienvidīgaunijas teritorijas. Literatūrā sastopama arī ar tādiem nosaukumiem kā Livonijas hercogiste un Pārdaugavas Livonijas hercogiste.
- ² Žečpospolita (poļu val. *Rzeczpospolita*) jeb Abu Tautu Republika ir tradicionālais apzīmējums duālajai monarhijai, kas apvienoja vienā politiskā savienībā divas politiskās – poļu un lietuviešu – nācijas. Paraleli jau minētajiem nosaukumiem rakstā tiek izmantoti arī ierastākie apzīmējumi – Polijas–Lietuvas valsts, savukārt, runājot par monētu izcelsmi, – Lietuvas vai Polijas (karalistes) monētas. Sīkāk par terminoloģiju sk.: Ēriks Jēkabsons (2012). Žečpospolitas (Polijas–Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 32.–33. lpp.

- ³ Kristīne Ducmane, Anda Ozoliņa (2009). *Latvija Eiropā: Monētu depozīti 1.–20. gadsimtā* (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16). Rīga, 11. lpp.
- ⁴ Emmerich Hutten-Czapski (1871–1916). *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, vol. 1–5. St.-Petersbourg–Cracovie; Ignacy Zagórski (1845). *Monety dawnej Polski z trzech ostatnich wieków*. Warszawa.
- ⁵ Andrzej Mikołajczyk (1980). *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII* (Acta Archaeologica Lodziensia, Nr. 28). Łódź; Andrzej Mikołajczyk (1988). *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź; Eugeniusz Mrowiński (1986). *Monety Rygi*. Warszawa; Eugeniusz Mrowiński (1988). Feudal coin of Livonia and Curlandia, in the 16th–18th centuries: State of investigations and perspectives. *Fasciculi archaeologiae Historicae*, Fasc. III, pp. 51–58; Krzysztof Filipow (1988). Coins of Stefan Batory: State of investigations and perspectives. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, Fasc. III, pp. 13–21, šeit 18.–19. lpp.
- ⁶ Edgars Dunsdorfs (1962). *Latvijas vēsture 1600–1710*. Upsala: Daugava; Edgars Dunsdorfs, Andrejs Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stockholm: Daugava, apakšnodāļa “Nauda un cenas” (516.–566. lpp.), 730. lpp.; Aleksandrs Platbārzdīs. Latvijas naudas vēsture 1500–1700. *Kolekcionārs*, Nr. 20, 01.12.1964., 19.–24. lpp. un raksta turpinājums tajā pašā izdevumā Nr. 21, 01.03.1965., 12.–19. lpp. Šajās publikācijās Platbārzdīs atspēko dažādas neprecizitātes un trūkumus minētajās Dunsdorfa monogrāfijās.
- ⁷ Rasma Ceplīte (1968). Laikā no 1621. līdz 1710. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība. No: *Numismātika*. Rīga: Zinātne, 111.–170. lpp.
- ⁸ Eckhard Kruggel, Gundars Gerbaševskis (2002 un papildinātais pārziņums 2019). *Die Münzen der Stadt Riga unter polnischer Herrschaft 1581–1621*. Rīga; Gunnar Haljak (2011). *Livonian Coins XIII–XVIII Century. Part II: Kingdoms. Livonian Coins from XVI–XVIII Century*. Tallinn.
- ⁹ Dariusz Marzęta (2020). *Katalog szelągów ruskich Zygmunta III Wazy*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej “Gaudium”. Marzentas darbs pretendē sintezēt un uzlabot iepriekšminēto katalogu nepilnības, taču faktoloģiskā līmenī atkārtο vecās kļūdas un ignorē Baltijas numismātikas literatūru.
- ¹⁰ Jaroslaw Dutkowski (2019). *Złoto czasów dynastii Jagiellónow*. Gdańsk, pp. 654–658; V. V. Nechitailo, E. I. Zamehowskij (2016). *Katalog monet XVII st. 1/24 talera karbovanih u Rechi Pospolitiij i na povjazanih iz neju teritorijah*. Kiiv, 109.–125. lpp.
- ¹¹ Ducmane, Ozoliņa. *Monētu depozīti*.
- ¹² Platbārzdīs. Latvijas naudas vēsture 1500–1700; Viktors Dāboliņš (2019). The Mint Book of Riga, 1598–1603. In: *Numismatica Baltica II: Numismatics in the Centenary Year of the Baltic States*. Tallinn, pp. 88–100; Viktors Dāboliņš (2020). The fineness of Riga schillings under Polish rule (1581–1621). *The Ukrainian Numismatic Annual*, Issue 4. Kiiv, pp. 131–143.

- ¹³ Ducmane, Ozoliņa. *Monētu depozīti*, 11. lpp.
- ¹⁴ Ivar Leimus, Mauri Kiudsoo, Gunnar Haljak (2018). *Sestertsist sendini: 2000 aastat raha Eestis*. Tallinn: Äripäev, pp. 102–105.
- ¹⁵ Modernā numismātika piedāvā vēl vairākas kvalitatīvās un kvantitatīvās izpētes metožu iespējas, kā monētu sastāva ķīmiskā analīze, spiedņu salīdzināšanas metode, monētu tipu izdalīšana pēc vizuālajiem parametriem u. c., taču šajā darbā tām ir minimāls pielietojums.
- ¹⁶ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 48–69.
- ¹⁷ Mathias Dogiel (1759). *Codex Diplomaticvs regni Poloniae et magni dvcatvs Livaniae. Tomvs V. In quo vt vniuersae Livoniae, ita speciatim Cvrlandiae et Semigalliae Dvcatvm res continentvr*. Vilnae: ex Typographia Regia, et Reipvblicae, pp. 308–314; Anna Ziemlewska (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej (1581–1621)*. Toruń, pp. 77–78.
- ¹⁸ Dogiel. *Codex*, p. 312; Monētu privilēģija. [Johannesa Maierus noraksts latīņu val.]. LVVA, 673–1–1369, 24. lp.; Privilēģijas kopija. LVVA, 673–1–1290, 1. lp.
- ¹⁹ Jānis Straubergs (2019). *Rīgas vēsture*. Rīga: Valters un Rapa, 323. lpp.
- ²⁰ Georg Jensch (1930). *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit*. Riga: N. Kymmels Buchhandlung in Kommission, S. 115.
- ²¹ 1582. gada 5. maija valūtu vērtību tabula. Noraksts. LVVA, 8–4–59, 14. lp.
- ²² Ivar Leimus (1995). *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*. Stockholm: Stockholm Numismatic Institute, pp. 59, 93; 1582. gada 5. maija valūtu vērtību tabula. Noraksti un kopijas. LVVA, 673–1–1281, 5. lp.; LVVA, 8–4–59, 14. lp. un LVVA, 673–1–1252, 2. lp. (avotam cits datējums – 1582. gada 6. maijs); 1584. gadā publicētā valūtu vērtību tabula. Noraksts. LVVA, 673–1–1281, 6. lp.
- ²³ Sigismunda III vēstule Rīgas rātei [latīņu val.], Krakova, 29.08.1588. LVVA, 673–1–1283, 4. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ O. Šenkinga vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Valmiera, 16.03.1592. LVVA, 673–1–1283, 12. lp.
- ²⁶ Turpat. “Vnnd zu Mehrer folge dieser sachen, ist fast keine *Legation* von dieser *prouincia* auff dem Reichstag gesehehen...”
- ²⁷ Instrukcija Rīgas sūtniem [vācu val.], Rīga, 15.07.1592. LVVA, 673–1–132, 25.–27. lp.
- ²⁸ Eduardas Remecas (2002). XVI a. Monetų apyvarta dabartinės Lietuvos teritorijoje. *Pinigų studijos*, 2, p. 76.
- ²⁹ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 48, 50.
- ³⁰ Turpat, 106.–107. lpp.
- ³¹ H. Vulfā vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 15.07.1614. LVVA, 673–1–1283, 99.–100. lp.
- ³² Dogiel. *Codex*, [nr. 208], S. 342–345, šeit 344. lpp.

- ³³ Dalījums nav pilnīgs. Literatūrā kaltnes tiek dalītas vēl sikāk. Sk., piem.: Edmund Kopicki (2007). *Monety Zygmunta III Wazy*. Szczecin: Nefryt, p. 13.
- ³⁴ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 102.
- ³⁵ Sikāk par krīzes cēloņiem un hronoloģiju sk.: Zbigniew Żabiński (1976). Kryzys monetarny w czasach Zygmunta III. *Wiadomości Numizmatyczne*, XX, 1 (75), pp. 1–13; Mikołajczyk. *Einführung*, S. 101–139; Henryk Wojtułowicz (1989). Coins of kings Zygmunt III and Władisław IV: State of investigations and perspectives. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, Fasc. III, p. 24.
- ³⁶ C. Bolla darbības laiks balstīts LVVA rakstīto avotu liecībās. Lietuviešu numismāts Vincs Ruzs Bolla darbību datē ar 1597.–1604. gadu. Sk.: Vincas Ruzas (2015). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes monetas Lietuvos banko Pinigų muziejuje = Coins of the Grand Duchy of Lithuania at the Money Museum of the Bank of Lithuania*. Vilnius, pp. 295, 300.
- ³⁷ C. Bolla vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 08.06.1597. LVVA, 673–1–1369, 32. lp.–33. lp. o.p.
- ³⁸ Karaļa Sigismunda III apsūdzības raksts (*citation*). Kopija [vācu val.], Varšava, 22.04.1597. LVVA, 673–1–1369, 15. lp.
- ³⁹ K. fon Tarnava vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 11.06.1597. LVVA, 673–1–1369, 2. lp.
- ⁴⁰ C. Bolla vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 15.04.1597. LVVA, 673–1–1369, 30. lp.
- ⁴¹ T. s. cenu revolūcijas fenomens sistemātiski pētīts kopš 16. gs., kad inflācija visā Eiropā kļuva izteiktāka un visaptveroša. Kopš tiem laikiem jautājuma izpētei veltīta neizsīkstoša numismātikas speciālistu un ekonomistu uzmanība. Konspektīvai tēmas izpratnei sk.: Renate Pieper (1995). Preisrevolution. In: Michael North (ed.). *Von Aktie bis Zoll: Ein historisches Lexikon des Geldes*. München: C. H. Beck, S. 313–315.
- ⁴² Leimus. *Das Münzwesen Livlands*, S. 15.
- ⁴³ Monētu kunga K. cum Berges vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 28.11.1599. LVVA, 673–1–1278, 13. lp.
- ⁴⁴ Pilsētas komunālo līdzekļu plūsmām praktiski ir neiespējami izsekot. Uz nepārskatāmo pilsētas kases pārvaldi, runājot par vēlākiem, zviedru laikiem, norāda arī vācu vēsturnieks Deniss Hormuts. Sk.: Dennis Hormuth (2019). Rigas Stadtfinanzen. Die königlich verordnete Kassaordnung von 1675 als vormoderner Demokratisierungsprozess? *Mitteilungen aus baltischem Leben*, 2, S. 4–5.
- ⁴⁵ Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga. Drei Abtheilungen, von 1540 bis 1566, 1568 bis 1573, und 1590 bis 1611. In: *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. IV. Riga; Leipzig: Eduard Frantzen, 1844, S. 257–258, 262–263.
- ⁴⁶ Turpat, 261. lpp.
- ⁴⁷ Straubergs. *Rīgas vēsture*, 365. lpp.

- ⁴⁸ Jānis Zutis (1949). *Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 34.–35. lpp.
- ⁴⁹ *Schlagschatz* ienākumu reģistrs [vācu val.], Rīga, 1606–1607. LVVA, 673–1–1285, 6. lp.
- ⁵⁰ Rīgas monētu kunga F. Nienstedes monētu kaltnes izdevumu aprēķini [vācu val.], Rīga, 1607–1611. LVVA, 673–1–1285, 14.–18. lp.
- ⁵¹ Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga, S. 266.
- ⁵² “*Nun aber gehet man mit Henrich Wulffs Erben zurecht, Er selber ist druber verstorben, die Stadt misset eine grossen Summen. Dank musset ihr haben, ihr lieben Ja Brudere, der Stadt ist wol furgestanden. Was noch hieraus wil werden, wird die Zeit geben, in meiner kasten Buchern stehen dieselben grossen pöste noch offen, ich besorge mich, ich werde das ende nicht erleben. Gottes will geschehe, Amen.*” Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga, S. 286.
- ⁵³ K. cum Berges vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 28.11.1599. LVVA, 673–1–1278, 11.–14. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 13. lp.
- ⁵⁵ Rātes lēmums K. cum Berges sūdzības sakarā [vācu val.], Rīga, 26.11.1599. LVVA, 673–1–1278, 10. lp.
- ⁵⁶ Iekilāto vērtlietu taksēšanas un izpirkšanas reģistri [vācu val.], Rīga, ap 1595–1603. LVVA, 8–4–62, 52.–68. lp.
- ⁵⁷ N. Ekas paziņojums par dalību aizdevuma došanā Rīgas monētu kaltnes [vācu val.], 26.11.1595. LVVA, 673–1–1461, 3. lp.; Rīgas iekasētie līdzekļi no *Wesselgeld*, [vācu val.], Rīga, 1595–1596. LVVA, 8–4–62, 76. lp.
- ⁵⁸ LVVA, 673–1–1369, 30. lp.
- ⁵⁹ Ruzas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes monetos*, pp. 295–296; Marian Gumowski (1921). *Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku*. Warszawa: E. Wende, p. 138.
- ⁶⁰ C. Bolla vēstule H. Vulfam [vācu val.], 30.10.1603. LVVA, 673–1–1369, 46. lp.
- ⁶¹ Ēriks Jēkabsons (1997). Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļu-zviedru kara laikā (1600–1621). *Latvijas Arhīvi*, 1, 20. lpp.
- ⁶² Dāboliņš. The Mint Book of Riga, p. 93.
- ⁶³ Viktors Dāboliņš (2018). Rīgas monētu meistari Vulfi (1557–1659). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 13. lpp.
- ⁶⁴ Sigismunda III vēstule Rīgas rātei [latīņu val.], Krakova, 24.01.1604. LVVA, 673–1–1283, 19. lp.
- ⁶⁵ Zbigniew Zabiński (1981). *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*. Wrocław, p. 110.
- ⁶⁶ Dāboliņš. The fineness of Riga schillings, p. 137.
- ⁶⁷ Zabiński. *Systemy pieniężne*, p. 112; Gumowski. *Mennica Wileńska*, pp. 132–133.
- ⁶⁸ H. Vulfā vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 30.01.1605. LVVA, 673–1–1283, 57. lp.

- ⁶⁹ Rīgas pilsoņu vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 13.01.1609. *LVVA*, 673–1–1283, 77.–78. lp.
- ⁷⁰ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 13.01.1609. *LVVA*, 673–1–1283, 79. lp.
- ⁷¹ *LVVA*, 673–1–1283, 77. lp.
- ⁷² Kaltuves uzrauga L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], 04.02.1609. *LVVA*, 673–1–1286, 23. lp.
- ⁷³ L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], Rīga, 30.12.1609. *LVVA*, 673–1–1280, 31.–32. lp.
- ⁷⁴ Dariusz Marzęta blog numizmatyczny. Szęlagi ryskie Zygmunta III Wazy – dwa katalogi. <http://blognumizmatyczny.pl/2020/09/10/szelagi-ryskie-zygmunta-iii-wazy-dwa-katalogi/?fbclid=IwAR1al7gYAiPbAYjgM-yNXSeq2IFr4ac5Aq93MQwo6PfORpo73CoPMIRu10o> (skatīts 17.03.2021.).
- ⁷⁵ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, ap 1614. *LVVA*, 673–1–1280, 32., 36. lp.
- ⁷⁶ Turpat.
- ⁷⁷ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 15.07.1614. *LVVA*, 673–1–1283, 99.–100. lp. o.p.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], Rīga, ap 1614. *LVVA*, 673–1–1280, 31. lp.
- ⁸⁰ Rīgas monētu kaltuves grāmata [vācu val.], Rīga, 04.02.1615. *LVVA*, 673–1–1287, 3. lp.
- ⁸¹ Turpat, 5., 63. lp.
- ⁸² Turpat, 63., 64. lp.
- ⁸³ *LVVA*, 673–1–1280, 32. lp.
- ⁸⁴ 1613.–1614. gadā šiliņi kalti Bidgoščā, 1614.–1619. gadā – Viļņā, 1616. gadā – Pozenē un 1616. un 1619. gadā – Vshovā.
- ⁸⁵ Pilnīgi tīrā sudrabā rēķināja 16 lotes.
- ⁸⁶ 1616. gada Varšavas komisijas sēžu protokols. Kopija [vācu val.], 1616. *LVVA*, 673–1–1283, 108.–109. lp. o.p. Bilons – termins apzīmē mazvērtīgas monētas, kuru sudraba saturs ir mazāks par 50 procentiem no to kopīgās masas.
- ⁸⁷ *LVVA*, 673–1–1283, 110. lp.
- ⁸⁸ M. Vulfa ziņojums Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 24.04.1619. *LVVA*, 673–1–1283, 134. lp.
- ⁸⁹ Tatjana Berga (2001). Rīgas dāvinājuma un piemiņas monētas. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 3. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 85.–95. lpp.
- ⁹⁰ 1584. un 1585. gada dukāts, 1586. gada portugāls. Sk.: Dutkowski. *Złoto czasów dynastii Jagiellonów*, pp. 654–658. Nav skaidrs pamatojums Stefana Batorija laikā kalto monētu iekļaušanai grāmatā, jo Batorijs nepiederēja pie Jageloņu dinastijas.
- ⁹¹ Thomas J. Sargent, François R. Velde (2002). *The Big Problem of Small Change*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, p. 52.

- ⁹² Mikołajczyk. *Obieg pieniężny*, p. 30; Mikołajczyk. *Einführung*, S. 59–61.
- ⁹³ Izņemot jau minētās 1598. gada izmaiņas trīsgrašu svarā.
- ⁹⁴ Darius Ejzenhart (2008). *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*. Wrocław, p. 13.
- ⁹⁵ Gumowski. *Mennica Wileńska*, p. 135; Stanisław Walewski (1884). *Trojaki koronne Zygmunta III. od 1588 do 1624*. Kraków, p. 5.
- ⁹⁶ Ejzenhart. *Herby i znaki*, p. 12.
- ⁹⁷ Dancigas iesniegums Varšavas komisijai [vācu val.] Danciga, ap 1604. *LVVA*, 673–1–1283, 26.–30. lp.
- ⁹⁸ Borys Paszkiewicz (2012). *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny: Mała historia pieniądza polskiego*. Warszawa: Warszawskie Centrum Numizmatyczne, p. 98.
- ⁹⁹ *LVVA*, 673–1–1287, 63.–64. lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 143. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 15.–23. lp.
- ¹⁰² Turpat, 39. lp.
- ¹⁰³ Haljak. *Livonian Coins XIII–XVIII Century. Part II*, p. 96, Nr. 1047.
- ¹⁰⁴ *LVVA*, 673–1–1287, 121.–123. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 96., 97., 105., 106. lp.

THE MONETARY HISTORY OF RIGA UNDER THE POLISH–LITHUANIAN RULE (1581–1621)

Viktors Dāboliņš

Mg. art., PhD candidate, University of Tartu, Junior Research Fellow, University of Tartu; research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: numismatics, Early Modern Period, economic history.

In 1581, the Polish–Lithuanian King Stephen Bathory acquired Riga, the Livonian metropolis and the last sovereign formation on the eastern coast of the Baltic Sea. Riga became the centre of the administrative and commercial life of the Duchy of Livonia and the only issuer of money there. Based on written evidence about the Riga mint, the article examines the most important changes and developments in Riga's monetary policy and economy reflecting its position and integration into the monetary system of Rzeczpospolita. In the monetary history of Riga, it was a time of great opportunities and trials, characterised by the influx of Riga shillings and 3 groschen in the Rzeczpospolita monetary market, as well as by differences in the production quality of Rzeczpospolita mints, rising silver prices, and the resumption of hostilities in the region in 1600.

Key words: Riga, Rzeczpospolita, Duchy of Livonia, numismatics, Riga mint.

Summary

The article addresses Riga's monetary history in the period when the city was under the Polish–Lithuanian rule (1581–1621). Riga was the only town in the Duchy of Livonia (the Polish–Lithuanian controlled territories covering a part of modern Latvia and southern Estonia) to acquire minting rights enjoyed only by a small number of towns in the Polish–Lithuanian Commonwealth. Same as other mint towns, Riga had to observe the principles of a unitary monetary system and common minting standards, and respect the set coin values and exchange rates. Riga was forced to make quick adjustments, transform its ways of handling minting issues, and cooperate and negotiate on a whole new level. Apart from Polish numismatists, the subject has received little interest either among Latvian or foreign researchers. By focusing on the Riga mint records kept at the National Archives of Latvia, the article essentially aims to provide solid factual grounds on the topic, outlining the main actors, events and most relevant monetary aspects. Riga's monetary history closely overlaps with the 1580–1622 phase in the monetary history of Poland and Lithuania, which was marked by monetary expansion in the early years (until around 1601/1604) and monetary backlashes in the subsequent years. In the context of Riga, this period is further divided into a peace-time (1581–1600) and a war-time (1601–1621). The onset of the Polish–Swedish war (1600–1629) on the Baltic coast was the threshold at which war became an imminent component in the military-political affairs, dictating monetary developments on a regular basis.

The first part of the article discusses difficulties resulting from the passing over of the rights of coinage to the Polish–Lithuanian King Stephen Bathory (1576–1586). In a gesture of good will and gratitude for the conclusion of the Treaty of Drohiczyn (14 January 1581), which incorporated the Free City of Riga into the Polish–Lithuanian Commonwealth, Bathory transferred these rights to the Riga city. Riga retained control over the mint and executive rights. The problem, however, was not in the shared monetary authority, but rather in the integration of the unitary monetary system of the Commonwealth. There was a massive inflow of coins from other territories of the Commonwealth, particularly from the neighbouring Lithuania, which caused much headache to the Riga magistrate, by scant evidences at hand, up until 1592 if not longer. As testified by the hoarded material, there was a dispute over the quality of the old Lithuanian 1/2 groschen and 3 groschen, which had not been minted of the same standards as the later Commonwealth issues. Although the Polish authorities insisted that they were to be exchanged as equal values, Riga often retaliated by raising the exchange rates or even

banning these coins from the local market. These tensions highlighted at least two basic problems which undermined the health of the Commonwealth monetary system in the longer term: first, the monetary market was not solid, it permitted quality differences among equal denominations; second, due to the monetary particularism, Riga and other mints fought hard, both with legal and illegal methods, to be competitive and continue minting. The general principles of commodity money system were weighted against each other, but never fully agreed on by all participants: while the state insisted on the exchange 'by tail' (based on the nominal value), the mints preferred the exchange 'by weight', i.e. based on the intrinsic value of coin.

In the early, peacetime decades, the daily work at Riga mint and the relations between the mint authorities and the outside world had been tested in various ways. By the end of 16th century, mint master H. Wulff found it hard to survive the debt crisis, which almost led to his removal. It is not certain what caused this particular insolvency crisis, because the official minting standards as well as the silver prices had been stable for many years. It might be the unpaid interest and loan of 10 000 thalers extended to him by the mint lords in 1595. The magistrate agreed on the mechanism of the repayment the debt, among the other provisions depriving the mint master of his private cutlery and jewellery worth thousands of thalers. H. Wulff's term in office was also overshadowed by his cooperation with the notorious burgomaster and mint lord, Nicolaus Ecke (1541–1623), who underwent several investigations and trials and was found guilty of appropriating and laundering of communal finances.

In the following decades, the mint was often hit by the new war-time reality. War was the worst enemy in many ways. By 1601, when the Swedish army led by Duke Charles reached the outskirts of Riga, bullion famine had began. Merchants were less eager and able to deliver silver at a constant price, so that money was predominantly struck from the old coins (*Païement*), probably taken from the treasury. Also, the war-torn city was plagued by illnesses, inflation of food and metal prices, and lack of food, which above all inflicted the mint heavy human resource losses. And still, it is remarkable how well the mint endured under the pressure of war, being shut down only in the final months of 1621. The mint stayed idle during the 1587 interregnum period, in 1608/1609 its operation was suspended for the duration of eight months due to overvaluation of gold, and for another seven months period in 1614/1615 due to inconsistencies in coin quality. Furthermore, the Riga mint seemed particularly resistant to the challenges threatening the monetary stability of the territories of the Polish Kingdom, i.e. the influx of debased and coun-

terfeited currencies, rising silver shortages and precious metal prices. The Riga mint also benefitted from the inconsistency in the state monetary policy – the closing down of crown mints in 1601, while leaving the Prussian, Krakow, and Riga mints open. Also, the 1604 Warsaw Commission's decision to prohibit exchange with Riga schillings could not put an end to the schilling production for the simple reason that it did not stop their coinage.

The influx of Riga schillings in Polish and Lithuanian lands is still being researched, however, provisional output data of schillings suggest low increase until 1615, when minting took off on a new level. In 1617–1620, the annual figures exceeded a 30 million milestone. In a way the schilling emission data counterbalance the former views about the schilling output that were based on the analysis of the archaeological data, which showed a great influx of Riga schillings in modern-day Poland in the 1590s, and in 1613 and 1614.

The final part of the article reviews the minted issues in the context of general tendencies in the Commonwealth, while taking into account various local factors: the demand and supply of silver money, the size of the economy and population. Despite being a provincial city in comparison to other towns and mint towns in the Commonwealth, Riga was one of the largest and most intensively working mints in the realm.